

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

КОЛОМІНСЬКІ ЧИТАННЯ

*Матеріали Другого Міжнародного наукового форуму,
присвяченого пам'яті доктора психологічних наук, професора*

Наума Львовича Коломінського

м. Київ, МАУП, 19 лютого 2008 р.

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2009

ББК 88.5я43
К 61

Редакційна колегія:

Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — головний редактор

Туриніна О. Л., канд. психол. наук, проф. — відповідальний редактор

Відповідальний редактор за випуск В. М. Чирков
(видання здійснене в рамках проекту
“Наукові праці МАУП”)

Коломінські читання: Матеріали Другого Міжнар. наук. форуму,
К 61 присвяч. пам’яті д-ра психол. наук, проф. Н. Л. Коломінського, м. Київ,
МАУП, 19 лют. 2008 р. / Редкол.: М. Ф. Головатий (голов. ред.), О. Л. Ту-
риніна (відп. ред.). — К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. — 504 с.: іл. —
Бібліогр. в кінці статей.

ISBN 978-966-608-985-7

У пропонованому збірнику публікуються статті науковців, в яких досліджується широке коло проблем соціальної психології, психології управління та організаційної психології.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток психологічної науки в Україні.

ББК 88.5я43

ISBN 978-966-608-985-7

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2009

© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2009

Калашник А. В. Проблемы изучения потребности в самопознании у студентов.....	133	Булах І. С. Особливості впровадження провідних положень особистісно орієнтованого підходу в процесі теоретичної підготовки майбутніх психологів	200
Барвінський А. О., Лядова О. М. Шкільний вчитель як творчий працівник: проблеми відбору і підготовки до майбутньої професії	140	Редзюк І. В. Соціально-психологічні умови оптимізації навчання іншомовного спілкування студентів вузів немовних спеціальностей	208
Лукашова С. В. Самоактуализация и профессиональное развитие личности во взрослом возрасте	147	Грись А. М. Діагностика соціальної ідентичності дезадаптованих підлітків	215
Голубева Г. Ф. Психологическая служба в российской и зарубежной высшей школе: проблемы и перспективы	153	Львовочкіна А. М. Принципи і методи формування професійної компетентності майбутніх психологів (на прикладі вивчення екологічної психології)	225
Розділ 2. ТЕОРЕТИКО- ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ.....	159	Дембицька Н. М. Особливості почуття власності київських студентів	232
Покровская С. Е., Мялик Н. П. Теоретический анализ проблемы профессиональной идентичности и профессиональной ментальности будущего специалиста	160	Приходько Ю. О., Кобильнік Л. М. Психологічні особливості усвідомлення процесу самоактуалізації особистості майбутніми психологами	239
Кудикіна Н. В. Формування відповідальності у професійному становленні майбутнього кваліфікованого робітника	167	Зубіашвілі І. К. Соціалізуюча функція грошей	246
Волянчук Н. Ю. Систематизація психологічних підходів щодо періодизації професійного становлення суб'єкта діяльності.....	174	Бахов І. С. Мнемічна діяльність студентів як об'єкт впливу на навчальний процес з іноземної мови	255
Калуцька О. В. Соціально-психологічний клімат у трудовому колективі вищого недержавного закладу освіти	184	Літвак К. А. Психологія організації раннього навчання іноземній мові	259
Зайчикова Т. В. Соціально-психологічні детермінанти синдрому “професійного вигорання” у вчителів	191	Чернявська В. В. Психологічні особливості кар'єрних орієнтацій студентів різних спеціальностей	266
		Хартман О. Ю. Роль особистісних рис практичного психолога у процесі формування батьківської відповідальності	270

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ОПТИМІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ІНШОМОВНОГО СПІЛКУВАННЯ СТУДЕНТІВ ВУЗІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Коломінські читання — II, 2008, 208–214

Ситуація, що склалася сьогодні у практиці навчання іноземній мові учнів загальноосвітніх шкіл, а також у системі вищої освіти, перетворилась у постійний предмет критики пердусім через низьку ефективність засвоєння студентською молоддю такого продуктивного виду іншомовної мовленнєвої діяльності, як говоріння. Для усунення цього недоліку необхідно переосмислення як теоретичних уявлень, які закладаються у навчальний процес у формі дидактичного матеріалу, так і відповідних цим уявленням умов його організації.

Аналіз дидактико-методичного змісту і методів навчання іноземній мові студентів немовних факультетів показав, що послідовна зміна цілей навчання іноземній мові (мовленню, мовленнєвій діяльності, спілкуванню) не завжди узгоджувалася з адекватними зазначеним вище цілям засобами.

Накопичений на сьогодні в педагогічній психології матеріал дає змогу дати відповідь на низку питань, пов'язаних, зокрема, з проблемою оптимізації міжособистісної взаємодії на базі педагогіки співробітництва. Як відомо, вказана технологія акцен-

тує увагу на тій формі взаємодії викладача і студента, в якій найефективніше реалізується запропонований тип соціальних відносин.

Використання ідеї діалогізму може надати певного імпульсу в наближенні до стратегічної мети навчання іноземній мові як розвитку здатності студентів до міжкультурної комунікації. Очевидно, що успішна реалізація наведеної мети може бути досягнута лише при послідовній орієнтації навчального процесу на особистісні можливості студента, його інтереси, потреби, прагнення до самостійності та ін.

Одними з основних умов підвищення ефективності навчального процесу є його інтенсифікація та поглиблення соціально-психологічної підготовки викладача. Психологічно обґрунтована діяльність викладача потребує володіння вміннями конструювати доцільні форми взаємодії зі слухачем, враховувати його психологічні особливості у процесі формування й розвитку особистості.

Зазначимо, що уміння використовувати іноземну мову в повсякденному житті передбачає залучення її в усну і письмову комунікацію. Спіл-

кування як соціально-психологічний процес припускає встановлення між учасниками комунікаційного процесу визначених взаємин, що складаються в соціумі.

Основним положенням, що поєднує різні напрями у психології, педагогіці, методикі і традиції у викладанні, є “ідея навчання нерідній мові із самого початку як засобу спілкування” (О. О. Леонтьєв) [4].

Тому в наші дні процес навчання іноземній мові розуміється як “особливим чином організоване спілкування або як особливий різновид спілкування, який припускає спільну погоджену взаємодію тих, хто спілкується” (Ю. Н. Ємельянов), головною метою і змістом якого є практика у вирішенні завдань взаємодії між ними, а основним способом досягнення мети й оволодіння змістом слугують мотивовані комунікативні завдання різного ступеня складності [2].

Успішність навчання іноземній мові залежить не тільки від діяльності викладача та учнів, спрямованої на формування і розвиток мовних навичок і вмінь, а й від створення таких соціально-психологічних умов процесу навчання, коли учень, включений в іншомовну діяльність, отримує почуття задоволення, радості від того, що він може робити за допомогою мови, яка вивчається.

Як свідчить практика, більшість студентів, які вступають у спілкування іноземною мовою, відчують психологічні труднощі, пов’язані з подоланням багатьох проблем — очікування невдач, підвищеної тривожності, скутості, побоювання помилок та ін.

Труднощі подолання проблем у спілкуванні, як правило, є наслідком того, що в процесі навчання не приділяється належної уваги психологіч-

ній підготовці студентів до комунікації іноземною мовою. Не враховуються достатньою мірою різноманітні фактори адаптації (приспособлення до вузівського життя, навчального процесу, майбутньої професії, до нового колективу, встановлення коректних ділових і особистих контактів з людьми), індивідуальні відмінності, що впливають на успішність оволодіння іноземною мовою.

Неврахування цих факторів порушує процес навчання, негативно впливає на розвиток особистості студента, аж до виникнення невротичних станів, призводить також до виникнення міжособистісних конфліктів у групі, знижуючи ефективність її навчальної діяльності. Тому природно припустити, що процес навчання має стимулювати оптимальний психічний стан людини в іншомовному спілкуванні. Цим пояснюється актуальність дослідження соціально-психологічних умов, які сприяють оптимізації навчання іншомовному спілкуванню студентів при вивченні іноземної мови, стимулюють позитивний настрій на контакт із партнером, перешкоджаючи виникненню психологічних бар’єрів, труднощів у спілкуванні, а також допомагаючи їх зниженню, якщо вони виникали в попередній практиці.

З метою виявлення причин труднощів у спілкуванні іноземною мовою нами було проведене опитування 130 студентів з проханням до них перелічити труднощі, що, на їхній погляд, є найбільш значущими у процесі спілкування на занятті (табл. 1).

Особливості спілкування студентів між собою, а також студентів з викладачами у процесі навчання вивчалися методом спостереження. Ми припустили, що емпіричними показниками наявності труднощів у спілкуванні у випробуваних можуть бути наступні:

Таблиця 1

**Причини, що зумовлюють незадовільний психологічний стан студентів
у ситуації спілкування на заняттях іноземної мови**

№ пор.	Причина	Середній бал
1	Не вмію застосовувати свої знання у спілкуванні	4,04
2	Я нетовариський: спілкуватися з іншими для мене завжди непросто	2,96
3	Важко працювати на очах у людей, які спостерігають за мною	2,64
4	Я, ймовірно, не здатний до мов	3,11
5	Межі бракує елементарних мовних знань	2,96
6	Не можу розмовляти з людиною, яка погано мене розуміє	2,64
7	Важко висловлюватися, коли я не дуже впевнений у своїх знаннях	2,51
8	Соромлюся говорити в парі із сильним (добре володіє мовою) партнером	3,15
9	Відчуваю скутість перед викладачем	3,15
10	Складно спілкуватися з дуже самовпевненою людиною	2,87
11	Складно перебувати серед людей, підготовлених краще, ніж я	2,24
12	Не маю бажання працювати, коли не відчуваю належну увагу з боку викладача	3,47
13	Мої знання не затребувані	3,67
14	Соромлюся говорити з помилками перед групою, боюся викликати сміх чи несхвалення	3,09
15	Не можу виявити ініціативу у будь-якому виді діяльності	1,09

відсутність бажання спілкуватися, скутість, показники негативного стану, особливості мови і невербальні характеристики, тобто показники, доступні зовнішньому спостереженню. Спостерігачами були викладачі іноземних мов. Спостереження проводилися у шести групах, а результати фіксувалися на спеціальному бланку, де були виокремлені чотири ситуації спілкування в різних контактних групах: “студент — викладач”, “студент — студент”, “студент — студенти”, “студенти — студенти”. Завдання спостерігачів полягало в тому, щоб визначити психічний стан студентів у цих контактних ситуаціях спілкування іноземною мовою при виконанні різних комунікативних завдань за трибальною шкалою.

Показниками наявності труднощів у спілкуванні були відповіді на

оцінки “скоріше так” (4 бали) і “так” (5 балів). Відповідно відповіді “ні” (1 бал) і “скоріше ні” (2 бали) свідчать або про їх відсутність, або про їх неусвідомленість випробуваними. Результати порівняння усереднених оцінок випробуваних кожної ситуації свідчать про те, що основними причинами, якими випробувані пояснюють свою скутість, напруженість на заняттях, є відсутність елементарних мовних знань, невміння застосовувати свої знання у спілкуванні, а також скутість, незручність перед викладачем як головним експертом їхніх знань, умінь і здібностей, що виявляються в навчанні.

На думку більшості “компетентних суддів”, у число яких увійшли викладачі іноземної мови (10 осіб), найбільш типовою причиною, що викликає психічну напруженість у

Оцінка психічного стану студентів на заняттях з іноземної мови
у різних ситуаціях спілкування, %

Ситуація	Упевнений у собі	Певною мірою скутий	Напружений, не впевнений у собі
Викладач — студент (діалог)	14,7	60,3	25
Студент — група (монолог перед аудиторією)	20,6	57,4	22
Студент — студент (діалог)	57,4	30,9	11,7
Студенти — студенти (полілог)	60,3	26,5	13,2

студентів у процесі мовної взаємодії, є підвищена незручність, скутість, страх помилок і невдач через глузування інших студентів. “Відсутність елементарних знань” насправді, як відзначають експерти, не має достатнього ґрунту (принаймні для більшості студентів, які відзначили цю причину).

Як показує досвід роботи автора зі студентською аудиторією, наявність сприятливих умов у навчанні сприяє вмінню студента справлятися з рішенням різних комунікативних завдань, що вимагають основного мовного “багажу” (лексико-граматичних знань).

Таким чином, у процесі вивчення іноземної мови студенти стикаються з такими видами труднощів у спілкуванні, як недостатність засобів і навичок спілкування, невдоволеність спілкуванням з викладачем, страх аудиторії, неадекватна самооцінка і рівень домагань та ін.

Як свідчать дані досліджень І. А. Зимньої, Я. Л. Коломінського, Л. І. Карлінської, Л. П. Меркулової, психічний стан тих, що навчаються, є показником ступеня задоволеності своїми діями, вміннями, знаннями, що, у свою чергу, відтворює здатність до самореалізації у навчально-пізна-

вальній діяльності. Психологічні бар’єри, що ускладнюють процес міжособистісного спілкування і негативно віддзеркалюються на самопочутті його учасників, виникають як результат неузгодженості потреби в самореалізації дорослої людини у навчально-пізнавальній діяльності і своєму уявленні про можливість такої самореалізації.

Отримані у дослідженні дані були перевірені за допомогою методу спостереження, результати якого наведені у табл. 2.

Як видно з табл. 2, більшість студентів відчують незадовільний психічний стан різного ступеня інтенсивності у спілкуванні з іншими людьми. Найбільша психічна напруженість (скутість, невпевненість у собі) спостерігається у контактах “викладач — студент” (діалог) — 25 % і “студент — група” (виступ перед аудиторією за темою повідомлення, відповіді на питання) — 22 %. Тільки 14,7 % з усіх випробуваних у першому випадку і 20,6 % — у другому почують себе впевнено і вільно в цих ситуаціях.

Таким чином, проведене дослідження показало, що студенти гостро відчують труднощі у спілкуванні в процесі навчання, що супроводжуються посиленням негативних пере-

живань на практичних заняттях з іноземної мови. Найбільшу психічну напруженість викликають ситуації спілкування з викладачем як експертом здібностей тих, що навчаються, а також ситуації спілкування з іншими учасниками спілкування, наприклад, в таких видах мовної діяльності, як виступ перед аудиторією, участь у дискусії.

Для проведення аутосоціометричного дослідження студентам також було запропоновано заповнити кругову соціограму відповідно до їхньої думки про статус кожного з однокурсників у групі, після чого відзначити і свій передбачуваний статус.

Результати аналізу отриманого в такий спосіб експериментального матеріалу дали змогу визначити як реальний статус студентів, так і самооцінку їхнього статусу в студентському колективі. Яке ж конкретне співвідношення успішності на заняттях іноземної мови і репутації студента?

І групу очевидних соціальних лідерів становлять “зірки” — відмінники і стійкі “хорошисти”. Відстаючих студентів, які займали б високе становище в системі особистих взаємин, немає.

II група за кількістю отриманих переваг охоплює тих студентів, які здебільше навчаються на оцінку “добре” і мають стійкий авторитет.

III групу складають переважно трієчники і відстаючі студенти.

У IV групу ввійшли студенти, які завжди не встигають. Вони найчастіше несумлінно ставляться до навчання, заважають іншим на заняттях. Жоден відмінник до IV групи не потрапив.

Незважаючи на винятки, студенти з вищою успішністю зазвичай мають великий авторитет серед однокурсників. Можна стверджувати, що нав-

чання як провідна форма діяльності студентів значною мірою формує й їхні особистісні взаємини.

Вважаємо за потрібне відзначити, що саме організація групової діяльності (у ході якої викладач створює ситуацію успіху для студентів, особливо для “малопопулярних”, використовує при цьому весь арсенал творчих здібностей і резервних можливостей особистості, створює сприятливу атмосферу міжособистісного сприйняття) дає можливість оптимізувати навчання спілкуванню студентів при вивченні іноземної мови.

Проведене теоретико-емпіричне дослідження дало змогу зробити узагальнюючі підсумки роботи, а також визначити рекомендації щодо наукового і практичного використання здобутих результатів.

Проблема оптимізації навчання спілкуванню іноземною мовою є однією з актуальних у психології, педагогіці та методиці викладання іноземних мов.

Нагадаємо, що підвищення ефективності навчання спілкуванню іноземною мовою є одним з центральних об'єктів всебічного вивчення психолого-педагогічної науки (Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, Я. Л. Коломінський, Е. І. Пассов, С. Л. Рубінштейн, Г. А. Китайгородська та ін.) [1–7]. Особливості спілкування при іншомовному навчанні також розглядали Т. Л. Вітлін, Г. К. Лозанов, Л. П. Меркулова, водночас, як показало наше дослідження, соціально-психологічні умови оптимізації навчання спілкуванню іноземною мовою студентів вузів немовних спеціальностей є недостатньо вивченими.

На підставі теоретичного аналізу соціально-психологічних і психолого-педагогічних праць і власного досвіду нами були виокремлені соціально-психологічні умови, що можуть

впливати на успішність навчання іноземній мові студентами немовних спеціальностей:

- формування позитивної навчальної мотивації;
- оптимізація міжособистісних взаємин;
- розроблення завдань щодо розвитку комунікативних здібностей і вмінь;
- оптимізація стилю педагогічного спілкування;
- оптимізація соціально-психологічного клімату колективу.

Таким чином, теоретичний аналіз розглядуваної проблеми та її практична реалізація дали нам змогу обґрунтувати групову діяльність з елементами соціально-психологічного тренінгу як соціально-психологічні умови оптимізації навчання іноземній мові.

З метою наукового обґрунтування впливу виокремлених соціально-психологічних умов на успішність навчання студентів іноземній мові нами проведено емпіричне дослідження. На етапі констатуючого експерименту було проведено соціометричне опитування, при цьому застосовувався метод спостереження. Експеримент показав, що студенти, які мають несприятливий соціометричний статус, відчують більше складнощів у спілкуванні іноземною мовою, ніж студенти з вищим соціометричним статусом. Результати спостережень у процесі занять дали змогу зробити висновок про взаємозумовленість вияву труднощів у різних ситуаціях спілкування.

Щоб у подальшому вдосконалити процес оптимізації навчання спілкуванню іноземною мовою студентів вузів немовних спеціальностей на ос-

нові його інтенсифікації, необхідно створити такі соціально-психологічні умови:

- розширення функцій викладача;
- забезпечення викладачем сприятливого соціально-психологічного клімату в навчальній групі;
- наявність високого рівня мотивації діяльності викладача і студента;
- життєва і професійна насиченість спілкування викладача і студента;
- активізація соціально-психологічних резервів особистості як викладача, так і студента у навчальному процесі.

Література

1. Выготский Л. С. Мышление и речь. Собр.соч.: В 6 т. — М.: Педагогика, 1982. — Т. 2.
2. Емельянов Ю. Н. Активное социально-психологическое общение. — Л.: ЛГУ, 1985. — 167 с.
3. Коломінський Н. Л. Психологія менеджменту в освіті (соціально-психологічний аспект): Монографія. — К.: МАУП, 2000. — 286 с.
4. Леонтьев А. А. Язык, речь и речевая деятельность. — М.: Просвещение, 1969. — 212 с.
5. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. — М.: Наука, 1982. — 304 с.
6. Пассов Е. И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. — М.: Русский язык, 1989. — 276 с.
7. Реан А. А., Коломинский Я. Л. Социальная педагогическая психология. — СПб.: Питер Ком, 1999. — 416 с.

Розглядаються соціально-психологічні особливості взаємодії студентів між собою та студентів і викладачів у процесі їхнього навчання іншомовного спілкування у вищих навчальних закладах немовних спеціальностей. Визначено соціально-психологічні умови оптимізації навчання іноземній мові з урахуванням виявлених в емпіричному дослідженні особливостей міжособистісних взаємин у студентській групі.

Рассматриваются социально-психологические особенности взаимодействия студентов, а также студентов и преподавателей вузов неязыковых специальностей в процессе обучения языковому общению на иностранном языке. Определены социально-психологические условия оптимизации обучения иностранному языку с учетом выявленных в эмпирическом исследовании особенностей межличностных отношений в студенческой группе.

The article is dedicated to the investigation of social — psychological conditions influenced the rise in effectiveness of foreign language teaching at the higher educational establishment. Communicative interaction between teacher and student on the psychological and pedagogical cooperation level is analyzed. This communicative interaction creates positive motivation and stimulates students' intellectual activity. Conceptual principles of teaching process improvement on the basis of its intensification are substantiated. Recommendations on the effectiveness of teaching process at the higher educational establishments are worked out.